

Opponensi vélemény Kurucz György: *Travel Narratives and Economic Discourse: The Technological Journey of Two Hungarian Agriculturists in Western Europe in the Early Nineteenth Century* című disszertációjáról

Aki elolvassa Kurucz György előttünk fekvő munkáját, ha legközelebb Balatonszentgyörgyre látogat, bizonyosan más szemmel nézi a Csillagvárat vadászkastélynak építtető Festetics László gróf domborművét a bejárat melletti falon, mintha korábban hozza erre a jósorsa. A portré – Túri Török Tibor alkotása (2015) – első pillantásra inkább az édesapára, a Georgikont alapító György grófra hajaz, semmint a fennmaradt képmásain már a biedermeier jellegzetes férfidivatját követő, rövid hajat és kackiásan fölfelé pödört bajuszt viselő László gróf fizimiskájára – de alighanem ez a legkevésbé zavaró tényező a kiállítóhely látnivalóinak zsibvásári forgatagában. Ám ha ettől eltekintünk, az örömmel nyugtázható, hogy van olyan pontja a magyar hazának, ahol Festetics László emléke megkapja azt a tiszteletet, amelyet – a disszerens e művében kifejtett meggyőző érvelése szerint – valóban méltán megérdemel.

Erre azért van szükség, mert – ahogy a szerző rámutat – Festetics László utókorát kissé elrajzolta az a zömmel negatív vélemény, amelyet hat évvel fiatalabb unokaöccse, Julianna nagynénjének harmadik fia, Széchenyi István vázolt fel róla nevezetes naplóiban – az a Széchenyi, akit amúgy méltán nevez mindmáig a legnagyobb magyarnak a nemzeti emlékezet. Ám egy napló mindig tele van a száz és száz eseti körülmény szülte pillanatok benyomásainak hol helyesen, hol tévesen általánosított következményeivel. Így az igaz, hogy László gróf súlyos költségei oda vezettek, hogy 1829-ben zárgondnokságot kellett kérni mégoly hatalmas birtokaira. Azzal sincs értelme vitatkozni, hogy unokabátyja személyes tulajdonságait az érzékeny Széchenyi – nyilván szubjektív okokból – nemigen tudta elviselni. Ám az is tény, hogy Festetics László mindvégig morálisan elkötelezett maradt az édesapja szellemi öröksége iránt, így amikor beleegyezett a zárgondnokságba, akkor ahhoz is ragaszkodott, hogy tovább működjön a Georgikon, így az ösztöndíjasok és a tanárok juttatásait nem engedte korlátozni. Emellett továbbra is számos területen foglalkozott az intézmény ügyeivel, a távalatosabb koncepciókkal és egyes gyakorlati kérdésekkel egyaránt, amelyekhez megfelelő színvonalú elméleti és gyakorlati szakismeretekkel rendelkezett. Az előttünk fekvő dolgozat egyik gazdag fejezete azt mutatja be, hogy a gróf kiemelkedő személyes érdemei közé tartozik azoknak az utasításoknak a koncepcionális felügyelete, amelyek alapján a felsőfokú gazdasági szakiskola professzorai több esztendő külföldi tanulmányúton folytathatták képzésüket, tanulmányozhatták az agrárium kiemelkedő európai oktatási, kutatási és gyakorlati centrumait, és építhettek fontos személyi és intézményi kapcsolatokat az erre nyitott nyugat- és közép-európai kollégákkal Skóciától Nápolyig és Bordeaux-tól Sziléziáig.

Ez a derekas Festetics-rehabilitáció ugyanakkor egy szélesebb tudományos vállalkozás fontos, ám nem egyedüli fő motívumának tekinthető. A disszerens arra vállalkozott, hogy a „technológiai utazás” fogalmának komplex alkalmazása segítségével bemutassa a hazai agrártudományosság nyugat-európai irányultságú recepciós folyamatainak egyik legjelentősebb ágát, a nélkülözhetetlen tudásáramlás konkrét működését a Georgikon két tanárának az 1820-as évek első felében megvalósuló nyugat-európai tanulmányúja során. Ennek mindennapjaiba ágyazva kísérté végig a személyes kapcsolati hálók „szövését”, a hazai könyvtári háttér számára a megfelelő szakirodalom intenzív gyűjtését, az eszköz- és gépmodellek, mintadarabok, magvak, szaporítóanyagok stb. beszerzésének különféle trükkjeit, akcióit. És miközben így módon rekonstruálta a két tanár tanulmányútjának különböző stációit, egyben reflexíven tükröztette a hozzájuk kötődő társadalom- és mentalitástörténeti mozzanatokot is, annak a magától értetődő szemléletnek a jegyében, miszerint a Georgikon szakmai jövőjének elengedhetetlen föltétele – akkori kifejezéssel mondhatni „korparancsa” – volt a legmodernebb minták, tudományos és technológiai eredmények, eljárások megismerése és mielőbbi hazai adaptációja.

Örömmel állapítom meg, hogy a disszerens ezt a – perspektívájában nagyívű, ugyanakkor forrásanyagában roppant minuciózus könyvészeti és levéltári aprómunkát megkívánó – feladatot kiemelkedően magas tudományos színvonalon oldotta meg. Ehhez strukturális háttérként ő is természetesen az európai historiográfiában klasszikusnak számító centrum–periféria modellt alkalmazta, kiegészítve azt hősei aktivitásának ábrázolásával, vagyis az „egyidejű könyv- és irodalomolvasás és közvetlen, személyes tapasztalatszerzés” dinamikus mozzanatával (51.).

A szöveg több pontján fölbukkan a „kulturális transzfer” fogalma is, így a szerző a 126. jegyzetben értékes irodalomra hivatkozik ennek kapcsán, illetve máshol egy német lexikonból hoz pontos fogalomértelmezést (60.). Ám úgy vélem, mindenképpen érdemes lenne bevonni az elemzésbe azt a Michael Werner és Michel Espagne nevéhez köthető, az utóbbi évtizedekben egyre népszerűbb kutatási irányt, amelynek kidolgozói az információ- és tudásáramlás követéséhez a történész, a szociológus, a filozófus, a politológus, a zenetörténész, a művészettörténész stb. látásmódjának interdiszciplináris „keresztezését” javasolják. Úgy vélik, ezáltal közelíthető meg a társadalomtudományok művelésének „kulturális fordulata”, amelynek eredményeképpen a kultúra – a gazdaság és a társadalom mellett, illetve rajtuk is keresztül – az emberi valóság egyik leglényegesebb, aktív, alakító tényezőjeként jelenik meg előttünk. A névválasztásról Werner egy interjúban azt nyilatkozta, hogy „számunkra mindössze olyan fogalomnak tetszett, amely térben modellezhető kiinduló- és végponttal rendelkező kapcsolatra, valamint az elmozdulás során történt dolgokra

utal. A »transzfer« szó ebből a szempontból sokkal inkább semlegesnek és szélesebb körben használhatónak tűnt, mint a konkurens kifejezések, a »csere« vagy a »kapcsolat« [...] vagy a »hatás« [...], amely speciális kapcsolati formát tételez fel; a politikatudományban ez volt a nemzetközi kapcsolatok víziója.” A kulturáról pedig e vonatkozásban azt hangsúlyozta, hogy „az értékek, a viselkedési szabályok mobil repertórium, alapvető jellemzője pontosan az, hogy a kulturális tevékenységet végző szereplők révén állandóan változik. A kultúra tehát állandóan mozgásban van, olyan folyamat, amely az interakciók során keletkezik. Nem lehet egyszer s mindenkorra rögzíteni.”¹ Nos, ezek a fogalmi szempontok oly mértékben összezsengenek a disszerens jól érzékelhető problémakezelési előfeltevéseivel, hogy határozottan javasolható a weneri-espagne-i gondolatok közvetlen beemelése a munka metodológiai arzenáljába.

Az ún. hosszú 19. század kutatói hagyományában a szerző egyértelműen ahhoz a történelmi csoporthoz tartozik, amelynek tagjai elkerülik a hazai köznemesség történelmi teljesítményének ábrázolásában kísértő, kétoldalú leegyszerűsítéseket. Se nem glorifikálja túlságosan a polgári átalakulás élvonalába emelkedők korszakos munkásságát, se nem abszolutizálja sokaknak bizony a nemesi kiváltságrendszer gátlástalan védelmére összpontosító erőfeszítéseit. E kellően rugalmas társadalom- és politikatörténeti szemléleti felismerés alkalmazása mellett fontos művelődéstörténeti szempontokra is föl hívja a figyelmet. Mivel a disszertáció témájának korszakában a kulturális transzfer egyik fizikai hordozója a könyv, így nem csodálható, hogy a Georgikon könyvtárára vonatkozóan több igen fontos megállapításra jut. A beszerzések tartalmi összegezése és elemzése alapján határozottan kijelenthette, hogy „a gyűjteményt szándékosan szakmai szempontok szerint alakították, és fejlődése szorosan összefüggött a Georgikon alapításának hivatalos és koncepcionális indokaival, valamint az iskola későbbi működésével.” (34–35.) Ami pedig a szakirodalmi tájkozódás tágabb kulturális preferenciáit illeti, az a véleménye is kellően megalapozott, miszerint „Festeticset elsősorban a német szerzők munkássága befolyásolta, ami egyfelől tükrözte nyitottságát az angol politikai, irodalmi és technológiai jelenségek és fejlemények iránt, másfelől pedig ez egyben annak tudatosítását is jelentette, hogy a német tudásközpontok milyen szerepet játszanak a kulturális közvetítésben.” (35.) Ezt ugyanakkor persze nem csupán a gróf látta így, hanem maga a disszerens is, hiszen monográfiájának gazdagon adatolt oldalain konkrét, interperszonális működési mechanizmusaiban figyelhetjük meg Göttingen kiemelkedően fontos, komplex transzfer-szerepének érvényesülését Nyugat-Európa és a magyar haza között.

Teljesen érthető a szerzőnek az a döntése, hogy a két „technológiai utazás” párhuzamos bemutatásának előzményeként foglalja össze a Georgikon létrehozásának rövid történetét, bár munkája e második, nagy fejezetét talán

¹ Kulturális transzferek a történelmi kutatásban. Beszélgetés Michael Wernerrel, a párizsi Ecole des Hautes Etudes en Sciences Sociales (EHESS) tanárával. [készítette: Balázs Eszter], *AETAS*, 19. évf. 2004. 3–4. sz.

érdeemes lett volna kicsit jobban tagolnia. Így ugyanis Festetics György pályaképe előbb a Georgicon-alapítás és fejlesztés elbeszélésébe fejlődik át, majd ez a könyvtár beszerzéseinek egyre részletesebb ismertetésével folytatódik, ez utóbbi pedig végül – a kötetek tartalmi bemutatásának vonalán – magának az angliai agrárfejlődésnek, pontosabban egyes mozzanatainak néhol már a részleteket is érintő ábrázolásába fut bele. Az elbeszélő ennek során szinte belemeríti olvasóit az angol újkori agrárforradalom alapirodalmába, így kevéssé vesszük észre, hogy közben az életrajzi és a könyvtártörténeti elbeszélés valamiképp elvarratlan marad – a fejezet ugyanis végül a Georgikon nemzetközi ismertségének és elismertségének gazdag panorámájával zárul.

A „technológiai” utazók kiválasztásának és felkészítésének részletes bemutatása során nem találtam utalást arra, hogy mi értelmé volt őket időnként ugyanarra a helyszínre és ugyanabba az intézetbe elküldeni, vagy ugyanannak a témának a tanulmányozására utasítani? (188–189., 199.) Kérdezem a szerzőtől, hogy megjelent-e ez a szempont az utazások tervezésekor és így az utasítások szerkesztésekor? Nyilvánvalóan egyedül is kellően megbízható és az információgyűjtésben hatékony utazóknak bizonyultak, így azt hihetnénk, kidobott pénz, ha ketten ugyanott tartózkodnak. Szintén kérdésként vetem fel, hogy miért döntött úgy a disszerens, hogy bizonyos témákról – gyakorlatok, iparágak, piacok – már egy újabb, önálló fejezetben tárgyalja hősei megfigyeléseit, amikor ezzel stílusosan és narratológiaiilag arra kényszeríti önmagát, hogy több ponton visszatérjen ugyanoda és kissé újraírja az egyszer már bemutatott utazásokat. Hiszen a korábbi fejezetek sem csak egyszerű útleírások voltak, hanem ezer tartalmi megfigyelést is hozzájuk csatolt – amiként ez a 7. fejezet viszont, szintén akaratlanul, de bizony itt-ott visszatér az utazási irodalom korábbi szövegvilágába.

A monográfia – miközben egy roppant izgalmas és fontos forráscsoport komplex elemzését végzi el – egyben a maga hatalmas adatanyagával állást foglal egy fontos szakmai vitában. Ma is időnként fölvetődik a kérdés, van-e, és ha igen miféle folytonosság az 1790-es évek reformmozgalmai és a kifejezetten reformkornak nevezett időszak (1825–1848) összetett jelenségei között. Mellőzve az ellentétes álláspontok érveinek összevetését, annyit mindenképpen megállapíthatunk, hogy a tudástranszfernek az a rendkívül gazdag és eleven folyama, amelyet a szerző részletesen rekonstruál, bizony igencsak Brennus kardja a történeti vita mérlegének folytonossági serpenyőjében! Meggyőződésem, hogy ezt a vitát a jelen dolgozat eredményeinek fényében már nem lehet ugyanott folytatni, ahol legutóbb abbahagytuk.

A disszerens munkája végén kifejezi reményét, hogy „a fent elmondottak élénk példákkal szolgálnak arra, mit tapasztalt egy magyar utazó, amikor a 19. század elején Nyugat-Európa tájain utazott” (280.) Miközben az olvasó természetesen

örömmel osztozik ebben a reményben, megállapíthatjuk, hogy a szerző lényegben mindenben hisz hőseinek, vagyis nemigen reflektál arra, hogy állításaik tárgyi értelemben igazak-e, vagy sem. Ennek valószínűleg az az oka, hogy a tanárok „technológiai” információi az utólagos szakmai ellenőrzés során szinte kivétel nélkül helyeseknek és igazaknak bizonyultak, illetve ha került is közéjük netán tévedés, az is csak saját kora tudományosságának színvonalát képviselte. Aligha véletlen, hogy csupán egyetlen, még hozzá igen ritka szubjektív mozzanat kapcsán találunk forráskritikai kételyt a kötetben. A feltört lábú vendégét megsajnáló fogadósné kapcsán jegyzi meg a szerző, hogy „ha hihetünk a magyar utazó naplójának, Gerics gyakorta gondolt vissza a rochsburgi fogadás feleségére” (260.)

Bár a kötet az egyes részkérdéseknél nagyvonalúan gazdag szakirodalmi anyagot vonultat fel, megfigyelhető, hogy egyes, a hazai történetírásban igencsak sokoldalúan tárgyalt kérdésekről csupán az angol nyelven is elérhető munkákat említi. Ez természetesen az álláspontok teljesebb bemutatásának rovására megy, de talán abból a körülményből fakad, hogy a kézirat – bár az előszó ezt nem említi – eredetileg valószínűleg az angol nyelvű könyvpiacra való publikálásra készült. Ha ez a helyzet, akkor elfogadom, hogy amikor a disszerens úgy döntött, hogy éppen ezt a munkáját adja be az MTA doktora cím minősítésére, aránytalanul nagy fáradság lett volna ezeket a jegyzeteket a magyar nyelvű alapművekkel még kiegészíteni, miközben a problémák tárgyalásának akadémiai színvonala amúgy kellő mértékben meggyőzi az olvasót arról, hogy a szerző a vonatkozó munkák eredményeinek teljes birtokában fogalmazza meg mondanivalóját. Egyetlen formai megjegyzésem, hogy a disszerens – a bevett szokásnak megfelelően – jóval bővebben élhetett volna a jegyzetek rövidítésének dicséretes szokásával, megkímélve hűséges olvasóit ugyanazon bibliográfiai és levéltári részadatok sokadszori elolvasásának fölösleges fáradságától...

Természetesen a disszertáció számos további izgalmas részkérdésre kitérhetünk még, de úgy vélem, már az eddigiekből is világosan kiderül, hogy a dolgozatot a hazai történeti és művelődéstörténeti – ezen belül a 19. századi kulturális transzferek történetét, szereplőit, főbb alakító erőit, tendenciáit stb. feltáró – szakirodalom kivételesen értékes, nagyszerű eredményének tekintem, amely nemcsak bírálati vitára bocsátható, de messzemenően alkalmas arra, hogy szerzője ennek alapján az MTA doktora cím elismerésében részesüljön. Ugyanakkor minél gazdagabb egy írás, annál több irányban készítheti továbbgondolásra olvasóit. Alábbi megjegyzéseim erre adnak néhány példát, annak ismételt hangsúlyozásával, hogy értékelésük semmiben sem befolyásolja előbbieken kifejtett általános ítéletemet.

Az újkori magyar történetírás messzemenően számontartja azokat az emberpróbáló és lélekalakító élményeket, amelyek történelmünk már említett

legnagyobb magyarja, Széchenyi István személyiségének és koncepciójának formálódásához hozzájárultak, Ezek sorában komoly figyelmet kapnak angliai utazásai is – így az előttünk fekvő munka egyik izgalmas érdekessége, hogy váratlan belepillantást enged a két jóbarát, Széchenyi és Wesselényi Miklós 1822 nyarán-őszén zajló szigetországi tartózkodásának mindennapjaiba. Bár a disszerens messzemenően tisztában van a három napló – Széchenyié, Wesselényié és Gericsé – találkozásának lehetőségeivel, nem említi, hogy amikor Gerics arról ír, hogy a Hyde Parkban tartott katonai parádén Wellington herceg megszólítja Széchenyit, egy olyan jelenetet rögzít, amely – ki tudja, miért – Széchenyi naplójából hiányzik! (254.)

Értékes adatokat találunk Gerics londoni tartózkodásáról az erdélyi báró, a majdani reformkor egyik legragyogóbb koponyája és első országos vezére, Wesselényi Miklós naplófeljegyzéseiben. Bár a szerző irodalomjegyzékében szerepel a napló angliai fejezetének 1922-es kolozsvári kiadása (313.), nem értem, miért nem illesztette monográfiája szövegébe azt az ebben szereplő, kifejezetten Gericsre vonatkozó megjegyzést, amelyet az angliai útra készülődés során vetett papírra a báró: „Festetich L. egy ifjú magyarfit utaztat az oecon. és veterináriára nézve Angliában. Ez benne becsülést érdemlő tett. Ennek hónaponként küldő relatioit olvasók este Széchenyinél, jó igyekezettel s vizsgálva látszik utazni, de sokban felesleg s előítéllettel nézi a dolgokat. Festetich rendes s figurás embernek látszik, de sok jónak sugara van egy falka zavart ideák fellege közt benne elrejtve. Jó móddal sok jót lehetne vele tétetni.” (A szöveget Maller Sándor is kiadta, párhuzamosan Széchenyi feljegyzéseivel, *Feleslő naplók* címen 1986-ban, de nemcsak Gericset nem ismerte, így kihagyta a névmutatóból, hanem Festeticset is – tévesen – Leóként azonosította.) Nos, a Széchenyi-irodalomban még egyáltalán nincs benne az az információ, hogy a két nagyjövőű fiatalember éppenséggel Gerics Pál jelentései nyomán készült fel a számukra oly fontos angliai tanulmányútra!

A szerző Gericstől igen helyesen idézi, hogy amikor a Westminster Abbey főhajójában, Newton síremléke előtt fölolvasta Dayka Gábor szavait a nagy fizikusról, Wesselényi így kiáltott fel: „Hej, barátom, sosem gondoltam volna, hogy magyar szót fogok hallani a Westminsterben!” (266.) No mármost, ugyanerről a napról Wesselényi is ír, és a fentiek után egyszerűen nem értem, hogy a disszerens miért nem idézte az ő munkáját is, művének ugyanezen a lapján: „1822. április 17. Colloredónál s Weatherlynél voltam. Mühlbauer s Gericscsel jártuk a várost, többi között a Westminster Bridge-től csolnakon le a nagyon szép Iron Bridge-hez. A Parlament Száláját a Westminster Hallt néztük. A Westminster templomban, ezen nemzeti dicső háladatosság szent helyén, oly sok nagy emberek tisztelt porai közt elfogódva s mégis felemelkedett lelkesedésben éreztem magamat.”

Ráadásul Wesselényi naplójában az is benne van, hogy két napra rá együtt utazott volna Gericcsel postakocsin Newmarketbe, és a Georgikon tanára foglalt is neki helyet, de az ifjú báró lekészte az indulást, és csak órák múlva, az ötszörös költséggel túlfizetett fiakert hajszolva érte utol a delizsánszt és benne útitársát. Később is találkoztak, így Gericcs írja, hogy együtt látogatták meg a parlamenti ülészak záró ceremóniáját (269.), de Wesselényi ezt már nem említi. A szerző annyiban reagált minderre, hogy előttünk fekvő monográfiájának téziseiben megemlítette: „nem mellékesen maga Wesselényi is megemlékezett arról, hogy a vidéki Anglia megismerésében, vagy tiszta vérvonalú ménnek vásárlásában Gericcs nagyon fontos segítséget nyújtott számára angliai tartózkodása során”, de sajnos az értekezésben az erre vonatkozó, eredeti szövegeket nem idézte.

A disszertáció gazdag szövegében található ezernyi részlet itt-ott néha hiányérzetet kelt, miközben természetesen tudom, mennyire méltatlan és hálátlan dolog az így is hatalmas szövegcorpus további szaporítására bízni a szerzőt. Ám mégis hadd említsek pár példát. Amikor szóba kerül, hogy Széchenyi azzal minősíti Festetics László elviselhetetlen természetét, hogy a „felesége, isten bizony, megérdemli a menyországot”, talán említeni lehet a jeles asszony nevét: Hohenzollern-Hechingeni Josephine hercegnőről van szó (8.). Amikor a *Grand Tour–Kavalierstour* szóba kerül, a szerző a monumentális 129. jegyzetben 23 külföldi művet sorol fel hivatkozással (52–53.) – ám mégis hadd tegyem hozzá, hogy e sajátos kulturális ritusnak a modern művészettörténet kialakulásában játszott fundamentális szerepét valószínűleg egy magyar szerző, Radnóti Sándor foglalta össze a legtalálóbban *Jöjj és láss! – A modern művészetfogalom keletkezése – Winckelmann és a következmények* (2010) című könyvében. (52–53.) Azután meglepő, hogy amikor a legjelesebb göttingeni tanárok között August Ludwig Schlözer kerül szóba, akkor a magyarországi hatását behatóan kutató Poór János fontos munkái sajnos kimaradtak a hivatkozásból. (58.) Miközben számos alkalommal olvashatunk a Riedesel család Gericset támogató szerepéről, nem tudom, hogyan állta meg a szerző, hogy ne említse azt a romantikus információt, miszerint a porosz katonacsalád egyik távolabbi rokona, Hermann Riedesel zu Eisenbach őrnagy 1849. április 4-én, a tápióbicskei csatában halálos sebet kapott Sebő Alajos alezredestől és így példát adott Jókai Mórnak ahhoz, hogy halhatatlan regényében, *A kőszívű ember fiai*ban a Palwicz-Baradlay párbajt megalkossa. Hasonló apróság, hogy Gericcs Pál a sörfőzés tanulmányozása során Londonban éppen azt a Barclay & Perkins gyárat látogatta meg, ahol pár évtized múlva, a szabadságharc leverése után a „hiéna” Haynau tábornokot derekasan összeverték a kegyetlenségein felháborodó sörfőző munkások (274.).

Természetesen nem arról van szó, hogy a szerzőnek a két utazó szeme elé kerülő tízezernyi valóságélmény mindegyikét külön miniértekezésekkel kellene kommentálnia. Csak olyan eseteket említek, amelyeknél úgy vélem – persze a magam szubjektív elfogultságainak horizontján –, hogy a téma valamiképp

„elvárja” az egy-két mondatos reflexiót. Ha Gerics valóban eredeti Corvinákat látott Stuttgartban (185.), akkor az OSZK *Bibliotheca Corvina Virtualis* nyilvántartásában talán utána lehetne nézni, mekkora lehetett ennek a valószínűsége. Amikor a szürkemarhák eredetéről elmélkedik (192.), talán odafért volna egy rövid jegyzet, melyek ma a legújabb genetikai eredmények ezen a területen. Amikor pedig Giuseppe Gasparo Mezzofanti bíborosról, minden idők legnagyobb nyelvzsenujéről ír (194.), véleményét bizonyára érdemes lenne összevetni Pulszky Ferenc szintén elismerő, ám Wesselényi Polyxena erősen kritikus megfigyeléseivel.

A grabowkai Lichnowsky-birtok halastavairól írva Gerics új magyar szakszavakat alkotott, majd kissé meglepő módon hozzátette, hogy e kifejezésekre „valószínűleg eddig nem volt szükségünk Magyarországon, mivel nem tudok olyan esetről, amikor halakat tenyésztettek volna.” (203–204.) Ha ez nem valamilyen félreértés, akkor e ponton a szerző is föltehetette volna a kérdést, miszerint hihető-e, hogy ez a roppant művelt orvos ne hallott volna a kolostori halastavakról, amelyek Magyarországon is már a 12. század óta fontos szerepet játszottak a böjti időszak alatti élelmezési gondok megoldásában? Máshol azt említi, hogy a Habsburg Birodalom londoni nagykövete, Esterházy Pál Antal herceg „nagyon kevés dicsőséget – vagy hasznót – merít az angol kereskedőkkel fenntartott kapcsolataiból, mivel e közvetlen kapcsolat létrehozásával milliókat veszített, és nem én mondom ezt, hanem maguk az angolok.” (228.) Az olvasó itt is számíthatna a szerző segítségére, ám hiába, mert erre a talányra sajnos nem kap magyarázatot.

A nagyköveti rang kapcsán megemlíthető néhány eset a téves diplomáciai címhasználatra. A külügyi küldöttek rangsorának viszonylagos stabilizálódása éppen ebben a korszakban, a bécsi kongresszus utáni nemzetközi viszonyok közepette kezdődött el, ám emiatt még rendkívül ritka volt ez a magas minősítés. Így például a többször említett Karl von Grünne is „csak” követ volt a holland dominanciájú Egyesült Németalföldi Királyság szolgálatában. (127., 252.) Ugyanígy Felix von Mier gróf is „csupán” rendkívüli követ és meghatalmazott miniszter volt (131., 139.), és nem osztrák császári nagykövet, olyannyira nem, hogy a szerző maga is egy alkalommal csupán konzulnak titulálta (247.). Más tárgyi tévedés egyébként alig van a kötetben; talán azt említhetjük, hogy zágoni Mikes Kelemen csupán oldalági rokona volt a zabolai Mikeseknek, így nem volt grófi címe (26.), az állati magnetizmusról értekező Franz Anton Mesmer pedig semmiképp sem tekinthető a hipnózis felfedezőjének (105.).

Bírálatom végén örömmel ismétlem meg azt a véleményemet, hogy az előttünk fekvő dolgozat alapvető állításaival, téziseivel egyetértek, adatait hiteleseknek tekintem, a doktori művet a nyilvános vitára messzemenően alkalmasnak tartom.

Mi több, azt javaslom az MTA Doktori Tanácsának, hogy a jelen dolgozat értékei alapján Kurucz György számára az MTA doktora címet ítélje oda.

Budapest, 2026. január 20.

Csorba László